

Jødiske stemmer fra Holocaust

Vi gjorde også modstand

Dette materiale er udarbejdet som en del af det nationale projekt 'Opkvalificering af undervisere med henblik på at fremme undervisning og erindring om Holocaust og andre folkedrab i folkeskolen og på ungdomsuddannelserne', der er et samarbejde mellem de danske universiteter og professionshøjskoler. Som en del af materialets kvalitetssikring er materialet blevet gennemlæst og afprøvet af udvalgte grundskolelærere og skoleklasser.

Indeværende materiale er målrettet lærere, som underviser i historie i grundskolens udskolingsklasser og består af en lærervejledning, et elevmateriale og en kildebank. Materialet er skrevet af Anna Kristin Smith (lektor på Professionshøjskolen UCN) i samarbejde med lektor emeritus Jens Aage Poulsen og Astrid Møller Danielsen (lektor og pædagogisk konsulent ved UCL Erhvervsakademi og professionshøjskole).

Indholdsfortegnelse

Jødiske stemmer fra Holocaust	s. 2
Skematisk oversigt over 'Jødiske stemmer fra Holocaust'	s. 4
Forløbsbeskrivelse	s. 5
Ekstra baggrundsmateriale til læreren	s. 15
Litteratur	s. 19
Noter og henvisninger	s. 20

Jødiske stemmer fra Holocaust

Fokus, indhold og klassetrin

Dette forløb er udviklet til udskoling, og fokuserer på en historisk forståelse af Holocaust ud fra et jødisk perspektiv. Forløbet arbejder med at nuancere elevernes forståelse af de jødiske ofre for Holocaust og stiller skarpt på begrebet modstand.

Forløbet kan placeres i den almindelige historieundervisning, i projektuger og/eller integreres i studieture. 'Jødiske stemmer fra Holocaust' indeholder også tænkeøvelser og arbejdsopgaver, som kan genfindes i prøveformen for grundskolens historiefag.

I forløbet arbejder eleverne med forskellige kilder til det jødiske perspektiv. Det er således gennem individuelle jødiske stemmer, at eleverne møder den store historie om Holocaust. En af stemmerne tilhører Anne Frank. En fortæller, der indvier eleverne i livet som hollandsk jøde i skjul. Ikoniske Anne Frank er dog ikke en universel repræsentant for Holocaust' jødiske ofre. Holocaust var mere end baghuse i Amsterdam. Derfor er Anne Franks stemme placeret i et større historisk kor af stemmer. Stemmer fra jødiske ofre i alle aldre, køn og nationaliteter, der tilsammen italesætter Holocaust som en international begivenhed med mange forskellige dimensioner i tid og rum.

Forløbets mål

Det er forløbets mål, at

- eleverne kan redegøre for grundtræk ved Holocaust
- eleverne kan undersøge, hvad rammerne under Holocaust betød for Europas jøder og for deres muligheder for at gøre modstand
- eleverne kan arbejde kildekritisk, analytisk og vurderende med historiske kilder
- eleverne kan formidle deres viden og læreproces mundtligt og med egne kreative produkter
- eleverne kan anvende deres viden om Holocaust til at orientere sig og tage stilling til forskellige fremstillinger af jøder under Holocaust.

Forløbets struktur

Forløbet 'Jødiske stemmer fra Holocaust' foreslås som et forløb på 11 lektioner. Læreren har dog også mulighed for at skære til og fra i forløbet, se forslag under den skematiske forløbsoversigt s. 4. Da materialet er relativt omfattende, anbefales det læreren at læse lærervejledningen igennem før opstart for overblik og for at kunne foretage evt. fravalg.

Forløbet er delt op i en indledende del, hvor klassen og læreren bygger en fælles kontekst op omkring Holocaust, så eleverne får en historisk ramme at placere det efterfølgende kildearbejde i.

I forløbets anden del arbejder eleverne med jødiske kilder til Holocaust. Kildearbejdet sættes i gang med et berømt jødisk digt om modstand, hvorefter eleverne arbejder med forløbets forskellige kildebanks. Kildebanks, hvis titel og indhold bygger videre på digtets tema og vers.

I forløbets afsluttende del udarbejder eleverne et eller flere elevprodukter. Elevprodukterne lægger op til, at eleverne forholder sig aktivt, skabende og kreativt til den viden og de indsigter, de har fået i forløbet.

Pædagogiske hensyn og didaktiske overvejelser

Undervisning om Holocaust i grundskolen er en svær balancekunst. På den ene side indbefatter en historisk forståelse af folkedrab et indblik i en næsten ufattelig brutalitet og lidelse. På den anden side har lærere også et ansvar for ikke at traumatisere eleverne i undervisningen. Derfor er pædagogiske hensyn vigtige i en undervisning om Holocaust.

De hensyn dette forløb er formet efter, er for det første fokuset på modstand og dens rammer. Modstand giver mulighed for at arbejde med folkedrab og død i et perspektiv, hvor ofrenes kamp for liv og værdighed også bliver del af historien. Modstand giver indblik i, at der trods de ekstreme rammer også var grænser for nazisternes magt over liv, død og menneskelig værdighed.

Det andet hensyn er valget af de individuelle livshistorier. En udfordring i undervisning om Holocaust er, hvordan eleverne kan forstå det enorme antal ofre. Selvom tal, statistikker og grafer tilbyder overblik, er det en distanceret og abstrakt erkendelsesform fjernt fra historiens konkrete ofre. Og det er netop, hvad Anne Frank og de andre jødiske stemmer kan supplere tabstallene med. De kan sætte ansigter og navne på rigtige mennesker, der blev ofre for nazisternes folkedrab. Mennesker, hvis erfaringer og vidnesbyrd tilbyder eleverne muligheder for indlevelse, forståelse og refleksion. Således åbner livshistorieperspektivet op for elevernes forståelse af Holocaust' forskellige ofre, men uden at overvælde dem med samtlige 6. millioner jøders lidelse og død. Som Primo Levi, der selv overlevede Auschwitz, sagde, kan: *"en enkelt Anne Frank berøre os mere, end et utal af andre, der led præcis som hun, men hvis ansigter blot er forblevet i skyggen. Måske er det bedre på den måde; hvis vi skulle bære al den smerte fra alle de mennesker, ville vi ikke være i stand til at leve."*¹

Offerperspektivet kan derudover tilbyde eleverne en oplevelse af at være i en meningsfuld dialog med kilderne gennem tid og rum. Mange jøder skrev breve og dagbøger under Holocaust, fordi de var bange for at blive glemt og for at dokumentere den skæbne, der overgik dem. Brevene og dagbøgerne blev gemt i mure, gravet ned eller smuglet ud i håb om, at nogen sidenhen ville finde og huske dem. I den forstand er der tale om et kildemateriale, der rummer en indbygget appel om at blive fundet og læst. Endelig tilbyder offerperspektivet et alternativ eller et supplement til undervisningspraksisser med fokus på kendte nazister og gerningsmænd.² I *Jødiske stemmer fra Holocaust* får eleverne lov til at møde de jødiske ofre og herigennem opnå indsigter i, at der var tale om individuelle mennesker og ikke 6. millioner ens, umælende og intetsigende skadedyr, sådan som nazisterne forsøgte at fremstille dem. Således tilbyder de jødiske kilder dels eleverne mulighed for at kontrastere deres eventuelle forhåndsviden om kendte nazister og gerningsmænd med offerperspektiver til disse. Dels tilbyder kilderne eleverne muligheder for at hviske de antisemitiske stereotyper ud med rigtige mennesker og for at orientere sig kritisk i eftertidens ofte unuancerede opfattelse af ofrene som værende ens, naive og passive.

Skematisk oversigt over 'Jødiske stemmer fra Holocaust'

Forløbet *'Jødiske stemmer fra Holocaust'* foreslås som et forløb på 11 lektioner, hvor eleverne arbejder inden for portfolio-formatet. Læreren har dog også mulighed for at skære til og fra i forløbet. F.eks. kan læreren:

- fravælge portfolio-formatet
- fravælge film- og tv-forslag
- reducere antallet af elevopgaver
- kun anvende dele af kildebanken
- anvende kildebanken i andre konstellationer, f.eks. som supplement til en mere traditionel værklæsning af Anne Frank, som supplement til forløb om gerningsmænd og/eller tage kildebanken med på studieture og læse kilderne i autentiske rammer på mindesmærker og museer
- vælge at afslutte forløbet efter kildearbejdet

1. lektion 2. lektion	Fælles opbygning af overordnet baggrundsviden om Holocaust
3. lektion 4. lektion	Indkredsning af jødiske ofre og opfattelser af disse (trigger) Fælles arbejde med digtet 'Modstand'
5. lektion 6. lektion	Elevgrupper arbejder med kilder i forløbets kildebanks
7. lektion 8. lektion	Elevgrupper fremlægger udvalgte kilder * mulighed for afrunding af forløb uden elevprodukter
9. lektion 10. lektion 11. lektion	Klassen udarbejder en eller flere elevprodukter

Forløbsbeskrivelse

1-2 lektion: Opstart og opbygning af kontekst

Som forløbsopstart kan læreren introducere portfolio-formatet, der både kan laves i analog form, f.eks. via elevmapper eller digitalt via Meebook. Læreren skal også spore eleverne ind på det nye forløb om Holocaust ved at aktivere elevernes forforståelser og hjælpe dem i gang med at bygge en overordnet kontekst op.

Hvis klassen allerede har en god forforståelse, kan læreren sætte eleverne direkte i gang med elevopgave 2. Ellers kan læreren:

- lade eleverne lave elevopgave 1: 'Hvad ved du om Holocaust?', hvor eleverne på kort tid skal skrive stikord til, hvad de umiddelbart ved og/eller har hørt om Holocaust. Herefter kan læreren lave en mundtlig opsamling på elevernes stikord. Elevopgave 1 kan indgå i elevernes portfolier.
- spørge eleverne, hvad de ved om Holocaust, f.eks. hvad skete der? Hvornår og hvor? Hvem var gerningsmændene? Hvem var ofre? Hvad gjorde ofrene? Osv.
- fortælle eleverne, at de i forløbet vil lære nogle historiske mennesker at kende gennem deres efterladte breve, dagbøger og erindringer – og at disse mennesker oplevede noget voldsomt, Holocaust.

Eleverne kan herefter gå i gang med elevopgave 2: 'One-Pager over Holocaust'. Læreren kan med fordel printe one-pageren ud i A3-format eller lade eleverne tegne one-pageren op på karton i A2- eller A1-format. I one-pageren skal eleverne bygge en overordnet kontekstforståelse op omkring Holocaust.

Når eleverne har lavet deres one-pagere, kan læreren lave en fælles gennemgang af disse. One-pagerne kan efterfølgende placeres i elevernes portfolier.

TV- materiale til kontekstopbygning

Læreren kan også vælge at vise klassen tv-materiale om Holocaust som led i kontekstopbygningen. Læreren skal være opmærksom på, at der forekommer voldsomme billeder og foretage pædagogiske hensyn til den enkelte klasse.

På CFU ligger tv-serien "Hitlers Holocaust". Serien indeholder 6 afsnit, og hvert afsnit varer ca. 50 minutter

Yad Vashem-museet har lavet en ultrakort introduktion til Holocaust, "What was the Holocaust part 1-7", på syv forskellige korte film (på engelsk), der varer mellem 1 og 3 minutter. Filmene kan tilgås her:

Del 1. Introduction: [What is the Holocaust Part 1/7: Introduction - YouTube](#)

Del 2. The Nazi Rise to Power: [What is the Holocaust Part 2/7: The Nazi Rise to Power \(1933\) - YouTube](#)

Del 3. Separation, Exclusion and Expulsion 1933-1939: [What is the Holocaust Part 3/7: Separation, Exclusion, and Expulsion \(1933-1939\) - YouTube](#)

Del 4. War and Territorial Expansion 1939-1941: [What is the Holocaust Part 4/7: War and Territorial Expansion \(1939-1941\) - YouTube](#)

Del 5. Operation Barbarossa – Systematic Murder Begins: [What is the Holocaust Part 5/7: "Operation Barbarossa" - Systematic Murder Begins \(1941\) - YouTube](#)

Del 6. The Final Solution – Coalesces 1941-1942: [What Is The Holocaust Part 6/7: The "Final Solution" Coalesces \(1941-1942\) - YouTube](#)

Del 7. Perfecting Industrial Murder 1942-1945: [What is the Holocaust Part 7/7: Perfecting Industrial Murder \(1942-1945\) - YouTube](#)

3. lektion: Opførte jøder sig som slagtefår?

Som opfølgning på elevernes one-pagere kan læreren nu fremhæve den one-pager overskrift, der hedder 'Hvem gik Holocaust ud over, og hvor mange ofre for Holocaust var der?'. Her er det vigtigt, at læreren tydeliggør Europas jøder som offergruppen for Holocaust.

Hvis eleverne har fundet ud af, at der også var andre ofre end jøderne, kan læreren rose dem for deres undersøgende arbejde og fortælle, at de andre offergrupper, f.eks. handicappede, homoseksuelle og romaer, normalt omtales som ofre for nazismen, mens jøder var ofre for Holocaust.³ Læreren kan herefter fortælle eleverne, at de i forløbet skal arbejde videre med den jødiske offergruppe og igangsætte en samtale om de mange jødiske ofre.

Læreren kan f.eks.:

- spørge, hvad eleverne tænker, når de hører om 6 millioner ofre?
- få eleverne til at sætte det svimlende antal ofre i relation til noget fra elevernes hverdag, f.eks. antal elever på deres skole, antal indbyggere i deres by eller antal borgere i Danmark.

Trigger til forløbet

Læreren skal nu igangsætte forløbets trigger ved at fortælle, at man i eftertiden, længe efter folkedrabet på Europas jøder, faktisk havde den opfattelse, at de jødiske ofre ikke havde gjort modstand overfor nazisterne. Ja, fra flere sider blev det fremført, at;

*"Jøder under Holocaust havde ladet sig føre passivt i døden som får til slagtebænken"*⁴

Eleverne kan nu drøfte og lave en brainstorm om betydningen af ordet passiv. Læreren kan her fremhæve, hvordan en passiv person eller flok mennesker ofte er kendetegnet ved træk som ugidelighed og ligegyldighed og som nogen, der er ude af stand til at tage ansvar og til at gøre noget aktivt for at ændre sin situation.

Eleverne kan nu lave elevopgave 3: '6 millioner får eller?', hvor de gerne skal lade sig provokere og undre over sammenligningen af mordofre og får. Eleverne får i opgaven mulighed for at stille undersøgende spørgsmål til det kontroversielle udsagn.

Nogle elever har måske svært ved at stille kritiske spørgsmål. Her kan læreren f.eks.:

- spørge, om eleverne godt ved, hvordan får opfører sig på vej til slagtning? Hvis nej, kan læreren oplyse om, at får ikke forstår, hvad der skal ske, og at de derfor ikke er bange eller kæmper imod
- inddrage tegningen fra triggeren og fortælle, at den stammer fra nazisternes største udryddelseslejr, Auschwitz, og forestiller jødiske familier, der blev skilt ad før de blev slået ihjel. Ser jøderne passive ud her?
- spørge, om det er en rimelig sammenligning?
- spørge, hvordan overlevende familiemedlemmer mon ville føle, hvis mordet på deres familie blev sammenlignet med får, der blev slagtet?
- spørge, om det mon kan passe, at så utrolig mange mennesker bare lod sig myrde? Hvordan vil mennesker normalt opføre sig, hvis deres liv er truet?
- åbne op for, at jøderne måske ikke vidste, at de 'passivt gik i døden'? Eller, måske havde de ikke kræfter til andet? Eller andre bud fra eleverne

Efter gennemgangen af elevernes svar, kan læreren runde triggeren af med at fortælle, at klassen i undervisningsforløbet skal arbejde videre med nogle af de spørgsmål, som triggeren igangsatte; for hvordan reagerede de mange jøder egentlig på nazisternes forsøg på at undertrykke og myrde dem? Og hvordan påvirkede omstændighederne under 2. verdenskrig jødernes muligheder for at handle og undslippe nazisterne?

Elevernes besvarelse af opgave 3 kan indgå i deres portfolioer.

4. lektion: Handlerum og modstand

Læreren kan nu genaktivere one-pageren og samtale med eleverne om de ekstreme rammer, som nazisterne pålagde jøderne.

Læreren kan f.eks. fortælle:

- hvordan Nazityskland under 2. verdenskrig besatte store dele af Europa, hvor mange jøder boede (her kan læreren med fordel anvende et stort Europakort)
- hvordan nazisterne hurtigt fratog de jødiske befolkninger deres borgerrettigheder, ejendele, økonomiske grundlag og muligheder for at flygte
- hvordan nazisterne oprettede ghettoer og kz-lejre, hvor de forsøgte at knuse og myrde Europas jøder
- at nazisternes mål var at udrydde Europas jøder og knuse alt, der blev opfattet som jødisk
- at der trods de hårde vilkår alligevel var mange jøder, der på forskellige måder prøvede at kæmpe imod nazisternes planer, hvilket eleverne nu skal arbejde videre med

Digtet 'Modstand' af Haim Guri og Monia Avrahami

Læreren fremhæver af de ekstreme rammer og det, at der alligevel var jøder, der kæmpede imod, fungerer som oplæg til elevopgave 4: 'Jødisk modstand under Holocaust.' I opgaven skal eleverne arbejde med digtet 'Modstand' af Haim Guri og Monia Avrahami.

Læreren skal indlede med at læse overskriften 'Modstand' for klassen og spørge ind til, hvad de forbinder med det ord. Herefter skal læreren læse resten af digtet op og undervejs forklare svære ord for eleverne (f.eks. 'Torah-rulle' eller 'revolte').

Herefter kan eleverne i grupper på to lave elevopgave 4.

I den fælles opsamling på elevopgave 4 skal læreren være opmærksom på:

- at spørge ind til digtets opbygning og tema – kan eleverne f.eks. få øje på et tydeligt fortæller-jeg/-vi? Selvom at- eller infinitiv-formen slører fortællerpositionen, har eleverne måske alligevel et bud på, hvem og hvad digtet handler om? Her skal læreren sikre sig, at eleverne forstår, at digtet handler om jøder under Holocaust og måder, de kæmpede imod
- at spørge ind til ordet modstand og til den anderledes og brede måde, som digtet bruger ordet på. Hvad fortæller den modstandsforståelse om de forhold, som jøderne levede under og om den magt, som nazisterne havde over dem?
- at skabe transfer mellem elevopgave 3 og 4 ved at spørge ind til, om digtet beskriver jøder som passive får eller som handlende mennesker?
- at rette fokus mod digtets afslutning – hvilken effekt får det, at digtet bryder den monotone opbygning af vers til slut i digtet? Hvilken betydning tillægger Haim Guri og Monia Avrahami opstanden i ghettoerne?

I elevopgave 4 skal eleverne afslutningsvist fremhæve to vers fra digtet, der gjorde særligt indtryk på dem. Læreren kan nu bruge gennemgangen af disse som en naturlig overgang til forløbets kildearbejde. Eleverne skal nemlig via kilderne møde nogle af de konkrete mennesker, som digtet handlede om.

Elevernes besvarelse af elevopgave 4 kan indgå i deres portfolier.

5.-8. lektion: Kildearbejde

I denne del af forløbet skal eleverne arbejde med jødiske kilder til Holocaust. Målet er, at eleverne får nuanceret deres forståelse af, hvad konkrete jøder oplevede, og hvordan de handlede under Holocaust. Og, ikke mindst, de svære dilemmaer, jøder stod i.

Læreren kan f.eks. begrunde kildearbejdet overfor klassen ved at;

- fortælle eleverne, at de indtil nu kun har mødt de historiske jøder i form af taloversigter fra deres one-pager, i form af triggerens sammenligning med får og i form af digtet, der heller ikke indeholdt nogen konkrete mennesker. Nu skal eleverne, via historiske kilder, møde nogle af ofrene for Holocaust.
- fortælle eleverne, at en del af de jøder, de vil møde i kildebanken, vil hedde nogle fremmedartede navne og bo steder langt væk fra Danmark – men at det er vigtigt at fokusere på, at der er tale om rigtige mennesker, der led og kæmpede imod nazisternes forsøg på at ødelægge dem. Her kan læreren også opfordre eleverne til at søge billeder frem på internettet af de jøder og steder, som undervejs bliver nævnt i kildebanken.
- vise eleverne Yad-Vashem-museets korte film (16. min. engelsk tale) om forskellige jøders forsøg på at overleve fysisk og åndeligt i nazisternes greb, *"The Final Solution – Jewish Life on the Brink of Death"*. Filmen kan ses på: [The "Final Solution" - Jewish Life on the Brink of Death - YouTube](#)

Før eleverne skal i gang med elevopgave 5: *'Kilder til Holocaust'*, skal læreren forklare eleverne, hvordan kildebanken er opbygget:

- Kilderne er placeret i en kildebank med 16 forskellige kapitler
- Kapitlerne er navngivet efter versene fra digtet *'Modstand'*
- I hvert kapitel er der 4 - 7 forskellige og korte kildeuddrag, der taler ind i kapiteloverskriften.
- Til hvert kapitel er der en kort introduktion af temaet, som det er vigtigt, at eleverne starter med læse, før de læser de efterfølgende kilder.
- Til hver kilde er der formuleret spørgsmål, som eleverne kan reflektere over

For at skabe sammenhæng mellem elevopgave 4 og 5, kan læreren vælge at lade eleverne arbejde videre med de kapiteloverskrifter, som de selv har valgt ud som vers i elevopgave 4. Kildebanken indeholder dog også temaer i kapiteloverskrifter, der ikke fremgår direkte af digtet, hvorfor det anbefales, at læreren kort gennemgår hver overskrift, før eleverne går i gang. Har alle elevgrupperne valgt de samme vers og kapitler, kan læreren sikre en spredning ved at lade elevgrupperne arbejde videre med én af deres selvvalgte vers fra digtet og udpege et ekstra kapitel, de ikke har valgt.

Under kildearbejdet i elevopgave 5, kan læreren stilladsere eleverne ved at gå i dialog med elevgrupperne, f.eks. med udgangspunkt i spørgsmålene fra elevopgave 5, eller med udgangspunkt i kilde-spørgsmålene i de enkelte kapitler. I dialogen er det vigtigt at, at læreren hjælper eleverne med at koble kontekst og kilde, hvilket fremgår af kapitlerne.

Læreren kan også hjælpe eleverne med at forstå modstand som nuanceret begreb i form af hjælpe-spørgsmål som:

- Nazisternes mål var bl.a. at fange alle jøder, stjæle deres ting og slå dem ihjel. Modvirker de ting, jeres kilder fortæller om, nazisternes mål? Hvordan?
- Nazisternes mål var ikke bare var at slå jøder ihjel, men også at knuse deres livsglæde, værdighed og individuelle identitet. Modvirker de ting, jeres kilder fortæller om, nazisternes mål? Hvordan?

Den fælles opsamling på kildearbejdet skal tage udgangspunkt i elevernes selvvalgte kilde fra elevopgave 5. Her kan læreren f.eks.:

- lade elevgrupperne præsentere og læse deres valgte kilde op for klassen
- få hver elevgruppe til at begrunde, hvorfor de netop har valgt den kilde frem for de andre
- hjælpe elevgruppen med at formulere aktiverende spørgsmål til klassen ud fra den valgte kilde, f.eks. klassespørgsmål som; *"Hvorfor tror I, at det her menneske følte eller gjorde sådan i den situation? Hvilke andre muligheder var der?"*
- bede elevgrupperne forklare, hvorfor netop deres valgte kilde passer godt til kapitlets overskrift, hvilket er sidste spørgsmål i elevopgave 5.
- Elevgruppernes fremhævede kilder kan indgå i deres portfolier.

Afrunding af kildearbejde

Vælger læreren at afslutte forløbet uden elevprodukter, gives i det følgende nogle forslag til, hvordan forløbet kan afrundes her. Aktiviteterne kan dog også indgå i det længere forløb med elevprodukter.

Klassen ser kort film om jødisk modstand

Efter kildefremlæggelserne kan læreren vise klassen Yad Vashem-museets korte film (15 min.) om jødisk modstand, "Jewish Resistance During the Holocaust", der opsummerer og visualiserer mange af de modstandsformer og dilemmaer, som eleverne lige har arbejdet med. Filmen kan ses her: [Jewish Resistance During the Holocaust - YouTube](#). Klassen kan efterfølgende diskutere filmens pointer i forhold til det, de selv har arbejdet med i forløbet.

Klassen laver kilde-mosaikker

Efter kildefremlæggelserne kan klassen lave elevopgave 6: 'Lav en kilde-mosaik'. Her skal eleverne bruge deres kilder til at lave en større og visuel fortælling om Holocaust. En øvelse, der træner eleverne i at gå fra arbejdet med de enkelte kilder til at konstruere sammenhængende tolkninger af historie. (se eksempler på kilde-mosaikker i elevmateriale s. 15-17).

Klassens kilde-mosaikker kan indgå i elevernes portefolier.

Kilderne og elevernes læremidler

Som afrunding på kildearbejdet kan læreren også vise eleverne, hvordan skolens egne lærebogssystemer eller -portaler formidler Holocaust.

Eleverne kan få til opgave at forholde sig kritisk til lærebøgernes fremstilling på baggrund af, hvad de selv har lært og reflekteret over i kildearbejdet. Ofte vil lærebogssystemerne bære præg af en vis anonym og passiv fremstilling af jøderne, hvad enten de slås ihjel af 'aktive' gerningsmænd, eller om de bliver reddet af 'aktive' redningsmænd.

Læreren kan f.eks.:

- lade eleverne sammenligne deres lærebøger eller -portaler i historie med, hvad de har lært og reflekteret over i kildearbejdet.
- spørge eleverne, om lærebøgerne/portalerne fremstiller jøderne under Holocaust som overvejende aktive mennesker eller som en gruppe, nogle ikke-jøder gør noget aktivt for (f.eks. ved at hjælpe dem) eller imod (gerningsmænd, der ydmyger, piner og dræber dem)? Hvad tænker eleverne om det?
- bede eleverne overveje grunde til, at der kan være forskellige fremstillinger af jøder som overvejende passive eller aktive?

Hvad ved eleverne nu om Holocaust?

Endelig kan læreren lade eleverne lave elevopgave 7: 'Hvad ved du nu om Holocaust?'. Her skal eleverne forholde sig til deres eget læringsudbytte af forløbet. Læreren kan stilladsere dette ved at få eleverne til at sammenligne deres besvarelser af elevopgave 1: 'Hvad ved du om Holocaust' og elevopgave 7: 'Hvad ved du nu om Holocaust?' og ved at få eleverne til at inddrage deres portefolier.

Elevernes besvarelse af elevopgave 7 kan indgå som afsluttende element i portefolierne.

8.-10. lektion: Elevprodukter

Skal klassen afrunde forløbet med at lave deres egne elevprodukter, kan læreren fortælle eleverne, at de, på baggrund af deres hidtidige arbejde, nu skal i gang med at være kreative og skabe deres egne historiske fortællinger om Holocaust på baggrund af kildearbejdet.

I det følgende gives forslag til elevprodukter. Det er også muligt at kombinere samtlige elevprodukter i én samlet klasseudstilling i elevprodukt C.

Elevprodukt A: Genskrivning af digt

Eleverne genskriver digtet 'Modstand', som de arbejdede med i elevopgave 4, hvor de tilføjer digtet aktive, historiske ofre for Holocaust. Sprogligt betragtet er digtet af Haim Guri og Monia Avrahami nemlig kendetegnet ved fraværet af et tydeligt og aktivt fortæller-jeg, mens handlinger og modstandsformer er i fokus.

I opgaven skal eleverne genskrive digtet ved dels at sætte versene sammen på ny. Dels ved eventuelt at tilføje nye titler fra kildebanks kapitler, der ikke var del af digtets oprindelig vers (f.eks. 'At lytte til musik – var at gøre modstand'). Dels ved at tilføje versene de historiske ofre for Holocaust, som eleverne har mødt i kildearbejdet.

Dvs. at elevernes nye version af digtet f.eks. kan have vers med, der ser sådan ud:

*At undervise i hemmelighed – var at gøre modstand. **Chaim Kaplan var lærer i ghettoen i Warszawa og underviste børn og unge i hemmelighed.***

*At redde en Torah-rulle – var at gøre modstand. **Thomas Geve gav Torah-ruller en værdig begravelse på den jødiske kirkegård i Berlin.***

*At gøre oprør i dødslejrene – var at gøre modstand. **Filip Müller gjorde oprør i Auschwitz, selvom han vidste, at han ville blive slået ihjel.***

Osv. ....

Eleverne skal også beslutte, om de vil fastholde afslutningen på digtet, eller om de vil udskifte Haim Guri og Monia Avrahamis fremhævelse af ghetto-opstandene som værende særligt vigtige med en anden modstandsform, eller om de helt vil droppe at fremhæve én modstandsform frem for andre.

Eleverne kan enten lave hele digtet sammen i gruppevis eller lave det som en fælles klasseøvelse, hvor klassen sammen laver af et nyt digt, der efterfølgende kan hænges op i klassen.

Gen-digtet kan indgå som del af udstillingen i elevprodukt C; Mini-museumsudstilling. Gen-digtet kan også indgå i elevernes portefolier.

Elevprodukt B: Jødiske stemmer som podcast

Eleverne omformer en af forløbets kildebanks til en podcast. I aktiviteten arbejder eleverne fortolkende og skabende med forløbets kildemateriale i lydprodukter, hvor eleverne kan give Holocaust' ofre individuelle, menneskelige stemmer. Eleverne kan lave podcasten via deres mobilers optagefunktion eller programmer som Audacity, Garageband eller Wevideo (Skoletubepakken). Via CFU er det også muligt at låne et podcaststudie, for mere info kontakt den lokale CFU-medarbejder.

Læreren kan indlede opgaven ved at aktivere elevernes *forforståelser* af genren podcast ved f.eks. at:

- spørge ind til, om eleverne kan nævne ting, der kendetegner en podcast? Hvilke podcast kender eleverne? Hvilke podcast synes de bedst om? Hvorfor?
- afspille klip fra forskellige podcast og fremhæve, hvordan genren dækker over en bred variation af programmer i lyd, som lytterne kan høre, når de har tid og lyst. Eller fremhæve, at flere podcast findes i et serie-format med flere afsnit.
- fremhæve, hvordan genren, udover det talte sprog, også bruger andre lydige virkemidler til at skabe en stemning (f.eks. underlægningsmusik, reallyde, forskellige stemmer og stemmeføring). Her kan læreren med fordel sætte nogle tydelige rammer for, hvor meget opmærksomhed eleverne må give lydeffekterne, så de ikke stjæler fokus fra indholdsdelen.

Læreren kan nu fortælle eleverne, at de skal i gang med at producere deres egne små podcast i en podcast-serie med den overordnede titel '*Jødiske stemmer fra Holocaust*' og/eller '*Vi gjorde også modstand*'. Eleverne kan bruge kilder fra det eller de kapitler, de har arbejdet med eller vælge et nyt kapitel.

Læreren kan tilpasse kravene til podcasten efter den enkelte klasse og lade sig inspirere af følgende forslag:

Undertitel og manchete – hvad skal elevgruppens podcast hedde, og hvordan vil de selv kort beskrive deres podcast, så lytterne får lyst til at høre den?

Genre – genren skal være en dramatisering af kildebanks kilder eller indeholde dramatiserende elementer heraf.

Omskrivning af kilderne – elevgruppen skal omskrive kildebanks kilder til længere jeg-fortællinger, baseret på kildebanks kontekstbeskrivelser, på elevernes erhvervede viden om Holocaust og på deres forestillingsevner.

Udarbejdelse af storyboard – hvad skal der ske i podcasten? Hvordan vil de omskrivne jeg-fortællinger blive sat i spil? Hvordan skal den slutte?

Fordeling af roller i podcasten (skal der være en fortæller? Skal de omskrivne jeg-fortællinger læses op af forskellige elever? Hvem står for lydeffekter? Hvem optager?).

Længde - podcasten skal vare omkring 3 minutter.

Når elevgrupperne har produceret deres podcasts, kan de få lov at afspille dem for hinanden, gerne på en måde, hvor den enkelte elev får mulighed for at fordybe sig om lyden. F.eks. kan læreren bede eleverne medbringe deres egne høretelefoner og udarbejde en bestemt gå-rute på skolens område. Klassens elever kan herefter sendes afsted enkeltvis i bestemte tidsintervaller. Klassen kan afslutningsvist vælge tre podcast' ud som særligt interessante og afspille og diskutere dem i plenum. Hele podcast-serien kan efterfølgende gøres tilgængelig på f.eks. klassens skoletube-kanel, hjemmeside eller på Aula.

Elevprodukt C: Mini-museumsudstilling

Eleverne får her til opgave at lave deres egen mini museumsudstilling i klasseværelset på baggrund af de kilder, de arbejdede med i forløbet. I denne opgave er det også muligt at inkludere elevprodukt A og B.

Eleverne skal i denne opgave koble deres kildearbejde med overvejelser omkring, hvordan de kan omsætte kilderne til en sammenhængende museal fortælling om Holocaust' jødiske ofre.

Læreren kan f.eks. indlede aktiviteten ved at:

- aktivere elevernes erfaringer med museer – hvilke historiske museer har eleverne været på?
- spørge ind til, om eleverne synes, der er forskel på, hvordan et museum fortæller om fortiden på i forhold til den måde, skolens historieundervisning gør det?
- vise eleverne billeder eller klip fra forskellige museer. Her kan læreren dels gøre noget ud af at påpege museers fokus på genstande. Dels påpege museers måde at udstille genstande på (f.eks. montre eller ej, farver, lys, lyd, forklarende tekster osv.).
- påpege, hvordan udstillinger på museer navngives som del af den samlede fortælling om fortiden, som museet ønsker at fortælle.
- fremhæve, hvordan museer tilpasser deres udstillinger efter bestemte målgrupper.

Herefter kan klassen gå i gang med at lave deres egen udstilling med afsæt i kildebanken. Klassen skal begynde med at tage en begrundet, fælles beslutning om, hvad navnet på deres udstilling skal være.

Her kan læreren skabe transfer mellem undervisningsforløbets forskellige dele fra one-pageren, til triggeren og til elevernes indsigter fra kildearbejdet, f.eks. ved at spørge:

- hvad vidste eleverne fra start? Hvad har de undervejs fundet ud af?
- har kildearbejdet påvirket deres forståelse af Holocaust' ofre? Er det blevet lettere eller sværere at forholde sig til ofrene?
- hvilken større fortælling om Holocaust vil eleverne gerne vise i deres udstilling – og hvad kunne en god overskrift for den fortælling være?

Efter valget af overskrift skal klassen i samarbejde med læreren vælge den målgruppe, de gerne vil lave udstillingen til. Er det f.eks. en parallelklasse eller yngre klasser, de gerne vil lave udstillingen til? Er det forældregruppen? Her skal læreren samtale med eleverne om, hvilke hensyn klassen skal tage i forhold til målgruppen.

Eleverne kan udarbejde museumsudstillingen digitalt, f.eks. med brug af programmet <https://www.classtools.net/3D/>. Her kan eleverne tilføje billeder, video og skrive tekst.

Nu kan eleverne i grupper gå i gang med at forberede udstillingens enkeltdele. Et krav er, at elevgrupperne skal inddrage kilder, og at de til kilderne skal finde en genstand, der kan bruges til at understøtte kildens budskab.

Læreren kan f.eks. stilladsere elevernes ideer til genstande ved at:

- spørge, hvad der blev beskrevet i kilderne. Var det f.eks. betydningen af musik, kan eleverne finde genstande, der har med musik at gøre (f.eks. nodeblade, sanghæfte, et instrument). Var det sult, kan eleverne finde genstande, som kan vise sult (f.eks. tom tallerken, brødhumpler). Billeder kan søges på internettet. Det er en fordel at søge på engelsk. Da de fleste kilder er fra 1940'erne, er det også en god ide at tilføje "1940s" til søgeordene, fx "1940s" "hunger" + "europe"
- spørge til, hvilke ting i kilderne, der har gjort særligt indtryk på eleverne – og til, hvordan de kan forestille sig at fremhæve den pointe i en udstilling?

Elevgrupperne skal herefter udstille deres kilder og genstande i lokalet. Her kan læreren gå i dialog med elevgrupperne om valg af udstillingsform:

- Hvordan vil de konkret formidle deres kilde og genstand?
- Hvilke hensyn skal de f.eks. tage i forhold til målgruppen og udstillingens navn?

Har klassen lavet et fælles modstandsdigt eller podcasts (elevprodukt A og B), kan eleverne også få til opgave at integrere dem i udstillingen. Klassens kilde-mosaikker kan også fint medtages i udstillingen.

Hvis nogle af elevgrupperne er hurtigere færdige end andre, kan de få til opgave at skrive en invitation til den påtænkte målgruppe.

Når alle elevgrupper er færdige, kan udstillingens målgruppe besøge udstillingen. Her vil det være oplagt, at et par af klassens elever får til opgave at præsentere udstillingen og tankerne bag den for målgruppen.

Læreren og/eller eleverne kan tage billeder af udstillingen og målgruppens besøg, og fotografierne kan indgå i elevernes portfolier.

Forløbsafgrunding

Som afslutning på forløbet *'Jødiske stemmer fra Holocaust'*, kan læreren lade eleverne lave elevopgave 7: *'Hvad ved du nu om Holocaust?'*. Her skal eleverne forholde sig til deres eget læringsudbytte af forløbet. Læreren kan stilladsere dette ved at få eleverne til at sammenligne deres besvarelser af elevopgave 1: *'Hvad ved du om Holocaust'* og elevopgave 7: *'Hvad ved du nu om Holocaust?'* og ved at få eleverne til at inddrage deres portfolier.

Elevernes besvarelse af elevopgave 7 kan indgå som afsluttende element i portfolierne.

Ekstra baggrundsmateriale til læreren

Undervisningsforløbet *'Jødiske stemmer fra Holocaust'* kan sagtens gennemføres uden, at læreren læser afsnittet 'Ekstra baggrundsviden til læreren'. Forløbet forudsætter ikke en lærerrolle, der er alvidende, og som har alle svar på forhånd. Derimod skal læreren være en medundersøgende, faglig dialogpartner, der hjælper eleverne med at forholde sig reflekterende til de jødiske perspektiver på Holocaust. Forløbet bygger således på en grundpræmis om aktive, undersøgende og skabende elever og på forestillingen om, at læreprocesser i komplekse emner ikke fører til entydige og lukkede svar.

Baggrundsmaterialet er udarbejdet til den ekstra interesserede lærer, der gerne vil vide mere om forløbets konceptuelle, historiske og metodiske indhold. Af pladshensyn indeholder baggrundsmaterialet dog ikke særskilte afsnit om Holocaust i sin helhed. I stedet anbefales det den interesserede lærer at læse om Holocaust på hjemmesiderne www.aldrigmere.dk og www.folkedrab.dk. Læreren kan også med fordel læse de introducerende afsnit til hver kildebank i forløbet, da disse tilbyder yderligere kontekst og nuancer ved Holocaust. Endelig skal det nævnes, at der også var mange andre ofre for nazistisk forfølgelse end jøderne, f.eks. homoseksuelle, handicappede, Jehovas vidner, romaer og politiske modstandere. Vil man vide mere om disse offergrupper kan man finde mere information her: Andre offergrupper under nazismen | folkedrab.dk. Indeværende undervisningsforløb fokuserer dog på det jødiske perspektiv i Holocaust pga. antisemitismens og racelærens centrale plads i den nazistiske ideologi og vision for et 'Judenrein' Europa (se også note ii).

Modstand under folkedrab

Forløbet *'Jødiske stemmer fra Holocaust'* sætter begrebet modstand i fokus. Modstand er ikke et entydigt begreb, og der hersker ikke forskningsmæssig konsensus om én bestemt modstandsdefinition. Begrebet kan derfor henvise til flere ting, og er kontekstafhængig af tid og rum. Modstandens indhold og udtryk bør altså vurderes inden for de bestemte historiske rammer, den foregik under.

Den danske holocausthistoriker Therkel Stræde indkredser modstand som "*underprivilegerede menneskers aktive handlinger imod en øvrighed eller et politisk system, de oplever som undertrykkende*".⁵ Inden for 2. verdenskrigs- og holocaustforskningen er der dog flere forskellige opfattelser af, hvordan man skal definere modstand. Nogle associerer modstand snævert med væbnede handlinger, hvis formål er at forhindre fjendens militære og/eller politiske planer. Eksempler på dette kan være guerilla- eller partisankamp. En sådan modstandsforståelse kaldes for det smalle modstandsbegreb. Andre forskere lægger vægt på handlingernes motiv. Hvis målet med handlingen er at undergrave fjendens planer, er der tale om modstand, uanset om handlingen i sig selv er væbnet eller ej. Eksempler på dette kan være at fastholde sin identitet, som en magthaver forsøger at undertrykke eller at undervise sine børn trods forbud herom. Denne modstandsforståelse kaldes for det brede modstandsbegreb.⁶

Forløbet *'Jødiske stemmer fra Holocaust'* er orienteret mod en bred modstandsforståelse, fordi det brede modstandsbegreb giver mulighed for at forstå de jødiske handlinger i deres ekstreme kontekst.⁷ En kontekstforståelse, der kan bidrage til en udvidelse af fokus fra spørgsmål om, *hvorfor* jøder gjorde modstand eller ej, til spørgsmål om, *hvordan* det overhovedet var muligt at gøre modstand under de forhold. Den politik og de rammer, nazisterne pålagde Europas jøder, betød et stærkt begrænset handlerum og levevilkår, hvor blot det at holde sig i live var en daglig kamp. Enhver form for jødisk modstand fandt således sted under ekstreme vilkår. Vilkår, der minimerede mulighederne for væbnede aktioner. Alligevel fandt de sted. Alligevel modarbejdede jøderne også det nazistiske overherredømme og politik med andre handlinger. Religiøse jøder fastholdt deres religion trods nazisternes forbud. Børn smuglede mad ind i ghettoerne, trods nazisternes hungerstrategi. Jøder dokumenterede nazisternes forbrydelser som beviser, og jøder advarede om og kæmpede imod den morderiske jødepolitik. Og mange, mange andre handlinger, der på hver deres måde modarbejdede nazisternes planer om at knuse alt menneskeligt ved Europas jøder, at trælbinde dem, myrde dem og ultimativt at gøre Europa 'Judenrein'.

Forløbets brede modstandsforståelse er især inspireret af den polske historiker Henryk Swiebocki's forståelse af jødisk modstand. Swiebocki er i meget af sit arbejde orienteret mod kz-lejren Auschwitz, men hans nuancerede opfattelse af modstand er også meningsfuld i et større perspektiv end Auschwitz. Ifølge Swiebocki var modstand alle de handlinger, der trods de ekstreme rammer, modvirkede nazismens mål om tilintetgørelse af Europas jøder og jødisk kultur. Swiebocki inddeler modstanden i tre dimensioner.

1. **Forholdsregler, der tilsigtede at redde mennesker både fysisk og psykisk.** Hertil regnes alle typer af selvhjælp, solidaritet og advarsler, forberedelse til flugt eller skjul, samt forsøg på at fastholde livets værdighed i form af opretholdelse af kulturelt og religiøst liv.
2. **Indsamling af beviser på nazisternes forbrydelser og efterretninger om livsvilkårene for jøder i lejre, ghettoer, i skjul m.m.** Formålet var et ønske om at kunne fælde ansvarlige gerningsmænd. Derudover dokumenterede jøder deres liv og forhold for at fastholde et personligt og jødisk udtryk, for at sikre viden og dokumenter for eftertiden, og for at informere og påvirke datidens offentlighed.
3. **Handlinger, der havde til hensigt at svække det nazistiske system.** Hertil regnes alle former for sabotage, hvad enten det var slavearbejdere, der sinkede eller ødelagde produktionen, eller om der var tale om partisanvirksomhed, der direkte angreb tysk personel og materiel. Også de få væbnede opstande i hhv. ghettoer og dødslejre hører til her.⁸

Disse tre dimensioner indfanger det brede spektrum af handlinger, som jøder under Holocaust aktivt forsøgte at modarbejde den nazistiske jødepolitik med. Handlinger, som eleverne i kunstnerisk form bliver introduceret til i form af Haim Guri og Monia Avrahamis digt *'Modstand'*. Og handlinger, eleverne efterfølgende kan udfolde og undersøge i forløbets kildearbejde.

Kildegrundlag og kildekritiske overvejelser

Forløbet *'Jødiske stemmer fra Holocaust'* er et forløb, hvis metodiske omdrejningspunkt er elevernes arbejde med kilder. Kilderne i forløbet er typisk oversatte uddrag af længere dagbogsoptegnelser, breve og erindringer. Uddragene er pædagogisk og sprogligt bearbejdede, så kilden kan læses af de fleste elever i udskolingen, uden at kernen i ophavspersonens mening er gået tabt.

Til hver af de 16 kapitler i kildebanken hører der, som tidligere nævnt, et kort introducerende afsnit, der forklarer kapitlets særlige tematik ind i den større historie om Holocaust. Hver af kildebankens kilder er forsynet med åbne spørgsmål til kilden. En tilgang til kildearbejdet, der betoner dialog og refleksion på baggrund af kildelæsningen, frem for en skematisk overhøring efter faste svar. Derfor anbefales det læreren at lade sig inspirere af professor i pædagogik, Olga Dysthe, og hendes tanker om det flerstemmige klasserum. Et flerstemmigt klasserum med vægt på ægte dialog i form af autentiske optag og høj værdisætning af elevernes refleksioner og svar i kildearbejdet.

De kilder, eleverne møder i forløbets kildebanker, er overvejende kilder til det jødiske perspektiv. Et perspektiv, der kan give indblik i, hvordan Holocaust blev oplevet, følt og erfaret for de jødiske ofre. Og, ikke mindst, hvordan forskellige jøder reagerede og handlede under Holocaust. Til en vis grad kan kilderne også give indblik i, hvordan gerningsmændene organiserede folkedrabene i form af varierede former for undertrykkelse, herunder deportationer, ghettoer, masseskydninger og forskellige former for kz-lejre. De forskellige rammer, som de jødiske stemmer taler ud fra, er netop udtryk for nazisternes organisering af Holocaust.

Hvad kilderne i forløbet dog *ikke* kan give et fyldestgørende indblik i, er spørgsmål, der retter sig mod, hvad gerningsmændene og forskellige tilskuere til Holocaust har tænkt, følt og erfaret under Holocaust. Væsentlige aspekter ved Holocaust, som dog ligger uden for dette forløbs rammer. Vil man gerne supplere forløbet med disse perspektiver, kan man f.eks. inddrage undervisningsforløbet *'Historier om Holocaust'*,⁹ der behandler gerningsmandsperspektivet med vægt på højtstående tyske gerningsmænd. Vil man i stedet arbejde med et dansk, lokalt perspektiv på gerningsmænd, har Skoletjenesten på Vendsyssel Museum udviklet et forløb og materiale hertil, *'Med gerningsmandens øjne'*.¹⁰ Derudover kan man finde kilder til gerningsmænd og tilskuere på [Gerningsmænd | folkedrab.dk](https://www.folkedrab.dk) og på [Tilskuere til Holocaust | folkedrab.dk](https://www.tilskuere-til-holocaust.dk) Endelig kan man som lærer med fordel se Yad Vashem-museets korte introduktionsvideo om, hvordan man som lærer kan undervise om gerningsmænd, *"Teaching about Nazi Perpetrators"* på: [Teaching about Nazi Perpetrators - YouTube](https://www.youtube.com/watch?v=...)

Udover, hvad kilderne historisk set kan udtrykke om de jødiske erfaringer og reaktioner under Holocaust, kan

kildelæsningen også bruges som afsæt til mere generelle kildekritiske refleksioner. I kildebankens udbud af kilder findes der flere forskellige genrer, heriblandt dagbogsnotater, taler, breve, anonyme flyveblade samt senere interviews og erindringsværker. Til disse genrer knytter sig kildekritiske overvejelser, der kan bringes endnu mere i spil, end forløbet pt. lægger op til.

Groft set kan kildetyperne deles op i samtidige og senere beretninger. De samtidige beretninger (dagbøger, taler, breve, flyveblade) er tæt på Holocaust i tid og rum, og deres afsendere står i ordets forstand på afgrundens rand, mens de beretter. Nærheden i tid og rum betyder, at man ud fra disse beretninger ofte kan få et troværdigt og detaljeret indblik i, hvad der konkret overgik disse mennesker og de samfund, de levede i. Afsenderne til de samtidige beretninger er således øjenvidner, der beskriver Holocaust ud fra deres egne tilstande af sult, sygdom, angst og chok – men også ud fra et manglende overblik over Holocaust i sin helhed. Disse mennesker beretter også om et igangværende Holocaust, uden at vide, om nazisterne nogensinde ville stoppe, eller blive stoppet i deres morderiske projekt. Et overblik og viden, som først materialiserede sig efter, at mange af de berørte jøder var blevet myrdet.

Jøder, der overlevede Holocaust, blev i de første 15 år mødt af tavshed fra de samfund, de levede videre i. Nürnbergprocesserne blev af mange opfattet som et slags punktum for krigens rædsler. Desuden betød Den Kolde Krig et intenst fokus på den anspændte situation mellem NATO og Warszawapagten, fremfor et tilbageskuende blik på udryddelsen af Europas jøder. Først i slutningen af 1950'erne indledtes en ny udvikling. Her begyndte juridiske myndigheder i Vesttyskland at retsforfølge tidligere gerningsmænd, bl.a. i Einsatzgruppe-processen i Ulm. En udvikling, der fortsatte op gennem 1960'erne og som tiltog sig stigende opmærksomhed, ikke mindst efter den internationalt tv-transmitterede retssag mod topnazisten Adolf Eichmann i 1961 i Jerusalem og efter den offentlige Auschwitz-proces i Frankfurt 1963-1965. Nu begyndte der så småt at opstå en bredere juridisk, forskningsmæssig og offentlig interesse for, hvad der egentlig var overgået jøderne under 2. Verdenskrig. Den større interesse betød også, at flere jøder, der havde overlevet Holocaust, begyndte at fortælle om, hvad de havde oplevet i form af erindringsværker og i forskellige interviews. Andre ønskede eller magtede dog ikke at berette om oplevelserne, fordi det var re-traumatiserende at skulle genkalde sig fortidens rædsler. I den forstand skal man derfor være varsom med at opfatte de senere beretninger som repræsentative for alle de overlevende jøders erfaringer under Holocaust.

De senere beretninger er, lig de samtidige beretninger, fortalt af øjenvidner til Holocaust. Men, det er øjenvidner, der overlevede og som på afstand i tid og rum, genfortæller og erindrer Holocaust. Afstanden i tid og rum kan på den ene side betyde, at disse øjenvidner kan have glemt noget i årenes løb. Eller, at deres hukommelse i en vis forstand kan være påvirket af et ønske om at fremstå i et særligt lys, eller af eftertidens større viden om og overblik over Holocaust. På den anden side kan afstanden i tid og rum give muligheder for en større grad af refleksion. I rammer, hvor man ikke længere er i konstant livsfare m.m., har man måske bedre muligheder for at beskrive sine oplevelser detaljeret og reflekteret. Endelig kan de senere beretninger også fortælle noget om, hvordan mennesker erindrer traumatiske oplevelser over tid og om forholdet mellem individuelle og kollektive erindringsprocesser. En dimension, der åbner op for en mere nuanceret forståelse af folkedrab som værende længerevarende processer, hvis effekter forsætter længe efter, at de fysiske drab er ophørt.

Fra kilder til fortællinger om Holocaust

Arbejdet med historiske kilder bruges inden for historiefaget til at skabe større sammenhængende fortællinger om og tolkninger af fortid. Dette får eleverne også lov til at afprøve i forløbet i form af kilde-mosaikkerne og de afsluttende elevprodukter, hvor eleverne går fra de enkelte kilder til forskellige fortolkninger og fremstillinger af disse. En øvelse, der er fordelagtig i ethvert kildearbejde uanset det nærmere historiske tema, fordi det bidrager til elevernes selvstændige historiske tækning og forståelse af fagets grundlag, metoder og fremtrædelsesformer. Kildearbejdet i forløbet er dog, udover disse mere almene faglige gevinster, tilrettelagt ud fra en hensigt om at udfordre og/eller nuancere opfattelsen af Holocaust' jødiske ofre. Det er således håbet, at eleverne i mødet med de konkrete historiske ofre erkender, at Holocaust gik ud over millioner af individuelle mennesker og ikke bare en anonym og ens masse af 'jøder'.

Under Holocaust konstruerede naziregimet jøder som en stereotyp, farlig og radikalt anderledes 'anden' så fjernt fra andre folkeslag, at jøder slet ikke kunne opfattes som værende mennesker. Naziregimets behandling af jøderne lå i naturlig forlængelse af den opfattelse. Nazisterne foretog således, udover selve folkedrabet, en massiv reduktion af den mangfoldighed og kompleksitet, der omgav det jødiske diasporativ i Europa. Jøder er, og har altid været, en

yderst heterogen gruppe. Der var både stor forskel mellem f.eks. assimilerede, vestlige jøder og ortodokse, østlige jøder, samt stor indbyrdes forskel indenfor gruppen af vestlige og østlige jøder, for slet ikke at tale om zionisterne i Palæstina. Dertil kom de mange mennesker, der blev gjort til jøder, eller defineret som jøder, ud fra nazisternes pseudovidenskabelige racelære. Endelig divergerede Europas forskellige jøders muligheder og reaktioner også på afgørende punkter under Holocaust, hvilket hører med til det komplekse billede af de jødiske ofre.

Selvom eftertiden fra 1960'erne og frem i stigende grad anerkendte de jødiske ofre, var der stadig i en vis forstand tale om, at de jødiske ofre for Holocaust blev fastholdt i et stereotypet billede. Jøderne blev længe opfattet som en mængde anonyme og passive ofre for nazismen. Det var f.eks. i forbindelse med den internationalt tv-transmitterede Eichmann-retssag i 1961, at den daværende israelske premierminister David Ben-Gurion og anklageren Gideon Hausner, sideløbende med sigtelsen og fordømmelsen af Adolf Eichmanns forbrydelser, også forsøgte at portrættere Holocaust' jødiske ofre som svage og passive. Hermed kunne retssagen nemlig også bruges til at betone en tydelig kontrast mellem 'det svage og gamle jødiske liv' i Europa og staten Israels nationale idealer om 'den nye, stærke og israelske jøde'.¹¹ Selvom opfattelsen var kontroversiel i samtiden, levede den dog videre langt op i tiden. En tendens, der stadig kan genfindes i dag i form af fremstillinger, hvor jøder enten portrætteres som en passiv gruppe, de aktive gerningsmænd *gør* noget ved. Eller fremstillinger, hvor aktive redningsmænd, f.eks. Oscar Schindler eller danske fiskere, *redder* de hjælpeløse og passive jøder.

Ved at fremstille de jødiske ofre som passive og svage, risikerer man dog på én og samme tid at overse Holocaust' ekstreme rammer, at reducere de jødiske reaktioner og på ny at dehumanisere de jødiske ofre, især hvis man går med på sammenligninger med naive dyr, der passivt lader sig føre til slagtebænken. Indsigter, som arbejdet med offerperspektivet åbner op for at arbejde med. Forløbet lægger da også op til, at læreren undervejs kan udfordre elevernes kildearbejde ved at præsentere dem for eksempler på disse unuancerede fremstillinger af Holocaust. Derved kan elevernes orienteringskompetence styrkes af forløbet, så eleverne kan forholde sig mere kritisk og reflekteret, næste gang de møder ensidige fremstillinger af Holocaust eller andre stereotype forestillinger.

En væsentlig pointe ved at arbejde med offerperspektiver i folkedrab er, at ingen bliver passivt offer for folkedrab. Ingen giver frivilligt afkald på sit liv, sin identitet, sin menneskelighed og sit eftermæle. At ofre for folkedrab undervejs segner, lader sig narre eller friste af kortsigtede løfter, eller måske ikke flygter eller kæmper imod, er ikke nødvendigvis udtryk for ofrenes naivitet og passivitet. Sultende, udmattede og ubevæbnede civile mennesker har ikke optimale muligheder for at flygte eller gøre modstand. Ofrenes adfærd udtrykker derfor oftere gerningsmændenes totale overmagt, deres løgne og bedrag og ikke mindst de ekstreme forhold, gerningsmænd påfører deres ofre. Det er også nemt, men letkøbt, at sidde i bagklogskabens lys og undre sig over, at flere jøder ikke flygtede eller gjorde oprør. Men, ingen kan spå om fremtiden, ej heller fortidens mennesker. Selvom vi i dag ved, hvad den nazistiske jødepolitik endte med, vidste mange af datidens jøder det ikke, eller i hvert fald først sent i processen. Vi må heller ikke glemme, at vores viden i dag bygger på omfattende informationer og viden om nazisternes systematiske folkedrab, - en viden som datidens forskellige jøder og jødiske samfund ikke besad qua de ekstreme rammer, herunder de begrænsede muligheder for udbredelse af informationer. At jøder med vold og magt blev presset ind i kreaturvogne mod udryddelseslejrene, var derfor ikke nødvendigvis udtryk for naivitet og passivitet. Mange vidste ikke, hvor vognene førte dem hen eller troede på tyskernes bedrag om 'østlig genhusning'. Endelig lå den fysiske totaludryddelse af et helt folk udenfor hidtil kendt menneskelig erfaring og fatteevne, hvorfor efterretninger om Holocaust under krigen også nogle gange blev afvist som de allieredes krigspropaganda om Tyskland og nazismen. Forestillingen om mordet på Europas jøder var i samtiden næsten for absurd til at blive taget alvorligt.

Alle disse indsigter og nuancer ved de jødiske reaktioner under Holocaust har forløbets kildemateriale mulighed for at bibringe eleverne, især hvis læreren er opmærksom på at fremhæve disse pointer i dialogen med eleverne.

Litteratur

Arendt, Hannah: *Eichmann i Jerusalem – En rapport om ondskabens banalitet*. På dansk ved Mads Frese, Gyldendal 2008, 2. oplag

Ben-Sasson, Havi & Schlomit Dunkelblum-Steiner: *Resistance – Spirituel Resistance, Revolt, Partisans, and the Uprising in the Death Camps*. Yad Vashem, 2004

Swiebocki, Henryk : *Auschwitz 1940 – 1945 – Central Issues in the History of the Camp, The Resistance Movement, Volume IV*. Auschwitz-Birkenau State Museum, Oswiecim, 2000

Westra, Hans m.fl.: *Inside Anne Frank's House: An Illustrated Journey Through Anne's World*. Overlook Duckworth, 2004

Anvendte hjemmesider og filmhenvisninger

[Gerningsmænd | folkedrab.dk](#)

<https://historielab.dk/fortael-livshistorien-to-prominente-personer-valg-fravalg-bidrog-holocaust/>

[Jewish Resistance During the Holocaust - YouTube .](#)

[Jødisk modstand under Holocaust | Folkedrab.dk](#)

[Med gerningsmandens øjne | Skoletjenesten](#)

[Teaching about Nazi Perpetrators - YouTube](#)

[The "Final Solution" - Jewish Life on the Brink of Death - YouTube](#)

[Tilskuere til Holocaust | folkedrab.dk .](#)

TV-serie "*Hitlers Holocaust*", på dansk udgivet af DR2, kan streames fra CFU

[What is the Holocaust Part 1/7: Introduction - YouTube](#)

[What is the Holocaust Part 2/7: The Nazi Rise to Power \(1933\) - YouTube](#)

[What is the Holocaust Part 3/7: Separation, Exclusion, and Expulsion \(1933-1939\) - YouTube](#)

[What is the Holocaust Part 4/7: War and Territorial Expansion \(1939-1941\) - YouTube](#)

[What is the Holocaust Part 5/7: "Operation Barbarossa" - Systematic Murder Begins \(1941\) - YouTube](#)

[What Is The Holocaust Part 6/7: The "Final Solution" Coalesces \(1941-1942\) - YouTube](#)

[What is the Holocaust Part 7/7: Perfecting Industrial Murder \(1942-1945\) - YouTube](#)

Noter og henvisninger

1. Hans Westra m.fl.: *Inside Anne Frank's House: An Illustrated Journey Through Anne's World*. Overlook Duckworth, 2004, s. 242
2. Eckmann m.fl. finder i deres kortlægning af forskellige landes holocaust-undervisning en tendens til, at undervisningen ofte centrerer sig omkring kendte nazister og gerningsmænd, mens gruppen af jødiske ofre lades stå ubeskrevet hen og/eller behandles overfladisk. (Eckmann, Monique, Doyle Stewick and Jolanta Ambrosewicz-Jacobs: *Research in Teaching and Learning about the Holocaust – A Dialogue Beyond Borders*. International Holocaust Remembrance Alliance, IHRA series vol. 3, Metropol Verlag, 2017, s. 285-301)
3. Sondringen mellem ofre for Holocaust og ofre for nazismen inddeles hos de fleste holocaust-historikere efter baggrunden for forfølgelsen. De jødiske ofre blev forfulgt og myrdet alene ud fra nazisternes antagelse om deres jødiske race. En gruppekategori, race, der sidenhen har figureret som en af FN's folkedrabskonventions fire offergrupperkategorier. De mange andre offergrupper under nazismen blev forfulgt og myrdet af andre årsager end race, f.eks. ud fra forestillinger om deres asocialitet, degenererede livsførelse, politiske ståsted, fysiske og mentale handicap etc.
4. Denne opfattelse blev allerede udtrykt under Holocaust af den jødiske digter og oprørsleder Abba Kovner. Det blev dog især den internationalt tv-transmitterede retssag mod topnazisten Adolf Eichmann i 1961, der udbredte opfattelsen af jøderne som passive. Både den daværende israelske premierminister David Ben-Gurion og anklageren Gideon Hausner forsøgte i forbindelse med retssagen at portrættere Holocaust' jødiske ofre som svage og passive i kontrast til staten Israels nationale idealer om 'den nye stærke israelske jøde'. Da den amerikansk-jødiske filosof Hannah Arendt efterfølgende skrev en bestseller-bog om retssagen (Eichmann i Jerusalem), hvor hun bl.a. tog afstand fra opfattelsen af jøder, som passivt lod sig føre i døden som får til slagtebænken, bidrog det yderligere til udbredelsen af opfattelsen af, at jøder forholdt sig passive under Holocaust.
5. [Hvad er modstand? | folkedrab.dk](https://www.folkedrab.dk/)
6. [Hvad er modstand? | folkedrab.dk](https://www.folkedrab.dk/)
7. Havi Ben-Sasson & Schlomit Dunkelblum-Steiner: *Resistance – Spiritual Resistance, Revolt, Partisans, and the Uprising in the Death Camps*. Yad Vashem, 2004, s. 66-69
8. Henryk Swiebocki: *Auschwitz 1940 – 1945 – Central Issues in the History of the Camp, The Resistance Movement, Volume IV*. Auschwitz-Birkenau State Museum, Oswiecim, 2000, s. 13-17
9. Forløbet er frit tilgængeligt på <https://historielab.dk/fortael-livshistorien-to-prominente-personer-valg-fravalg-bidrog-holocaust/>
10. Materialet kan frit downloades på: [Med gerningsmandens øjne | Skoletjenesten](#)
11. Hannah Arendt: *Eichmann i Jerusalem – En rapport om ondskabens banalitet*. På dansk ved Mads Frese, Gyldendal 2008, 2. oplag, s. 11-24